

Dmitrij Karnachow
(Pułtusk, Nowosybirsk),
Krzysztof Nieczypor
(Kasa im. Józefa
Mianowskiego)

HISTORIA POLAKÓW NA SYBERII W BADANIACH UCZONYCH POLSKI I ROSJI

Znaczenie prowadzenia wspólnych, polsko-rosyjskich badań nad historią Polaków na Syberii nie powinno wymagać szczególnego uzasadnienia. Zwłaszcza teraz, ponad 20 lat po upadku Związku Radzieckiego oraz odzyskania przez Polskę suwerenności, gdy temat ten został uwolniony z więzów politycznej i ideologicznej poprawności. Do tego czasu podejmowanie badań przez polskich i rosyjskich uczonych w ogromnej mierze zależało od priorytetów nadanych nauce przez władze w Moskwie.

W okresie radzieckim polsko-syberyjska problematyka należała do tematów „niewygodnych”, nie ciesząc się z życzliwością przedstawicieli rządów w obu krajach. Szczególnie dotyczyło to problemów związanych z represyjną polityką Związku Radzieckiego w latach trzydziestych i w okresie II Wojny Światowej. Politycznie zdeterminowana historiografia zmuszała uczonych do prowadzenia badań nad tematem zsyłek w okresie carskiej Rosji oraz roli Polaków w ruchu rewolucyjnym, ich wkładu w rozwój północnych i dalekowschodnich części Imperium Rosyjskiego¹. W mniejszym lub większym stopniu polityczny kaganiec nałożony na badania polsko-syberyjskiej problematyki obowiązywał również w Polskiej Republice Ludowej².

---

¹ Шостакович Б.С. *Политические ссыльные поляки и декабристы в Сибири [w:] Ссыльные революционеры в Сибири (XIX в. – февр. 1917 г.)*. Иркутск, 1973. Вып.1. С. 243-292; Шостакович Б.С. *К истории польской политической ссылки в Сибирь в 1890-е годы*, w: *Ссыльные революционеры в Сибири (XIX в. – февр. 1917 г.)*. Иркутск, 1979. Вып. 3. С. 38-55; Шостакович Б.С. *Пребывание поляков в Сибири – составная часть русско-польских отношений в XIX – начале XX вв.: (состояние и задачи исследования)*, w: *Сибирь в прошлом, настоящем и будущем: тезисы доклада и сообщения Всесоюзной научной конференции (13-15 окт. 1981 г.)*. Новосибирск, 1981. Вып. 1: *Сибирь в эпоху феодализма и капитализма*. С. 107-110.

² Zob. Łukawski Z. *Polacy w rosyjskim ruchu rewolucyjnym 1894–1907*. Warszawa, 1984. 308 s.; Skok H. *Polacy nad Bajkałem 1863–1883*. Warszawa, 1974. 334 s.

Rozpad Związku Radzieckiego i upadek systemu dominacji czynników ideologicznych nad wolnością prowadzenia badań na przełomie lat 80-tych i 90-tych zmienił tę niekorzystną sytuację. Żywe zainteresowanie tematyką udziału Polaków w rozwoju cywilizacyjnym Syberii wyrażało się w dużej ilości rozpoczętych prac badawczych oraz zorganizowanych w ciągu ostatnich dwudziestu lat konferencji naukowych. Należy przy tym podkreślić istotne dla pracy uczonych wydarzenie – w postradzieckiej Rosji otwarty został dostęp do wcześniej zamkniętych archiwów państwowych, co umożliwiło zapoznanie się z materiałami źródłowymi o charakterze osobistym (wspomnienia, dzienniki). Wciąż jednak wiele pozostaje do zrobienia – duża część materiałów znajduje się w zamkniętych archiwach resortowych, ograniczając możliwości poznania wielu istotnych informacji.

Cechą charakterystyczną współcześnie prowadzonych badań nad problematyką polsko-syberyjską jest współpraca zarówno badaczy prowadzących badania indywidualnie, jak i uczelni wyższych w Rosji i w Polsce. Ogromną rolę w tym względzie odegrało odrodzenie w latach 90-tych XX wieku polskich organizacji kulturalno-oświatowych w obwodowych i krajowych centrach na Syberii i północnych częściach Rosji. Ośrodki te skupiają często potomków Polaków, którzy w różnych okresach i z różnych przyczyn opuścili swoją ojczyznę i znaleźli się w Rosji. Ich wiedza i rodzinne wspomnienia stanowią nierzadko dużą pomoc dla badaczy zajmujących się tematyką syberyjską.

Regionalne polskie organizacje na Syberii, wraz ze współpracującymi z nimi uniwersytetami oraz instytutami naukowo-badawczymi, stały się centrami naukowymi, skupiającymi badaczy zajmujących się polsko-syberyjską problematyką. Wśród tych ośrodków wymienić należy polskie społeczności i uczelnie w Irkucku (B. Szostakowicz), Tomsku (W. Chaniewicz), Archangielsku (M. Suprun, L. Kononowa), Nowosybirsku (L. Ostrowski, E. Tumanik, I. Sokołowski, T. Niedzieluk), Omsku (S. Mulina), Abakanie (S. Leonczyk, R. Oplakanskaja), Ułan-Ude (E. Semenow), Czycie (N. Ejlbart), Barnaulu (W. Skubniewski), Krasnojarsku (E. Bieregowa), Surgucie (S. Pjatkowa), Syktywkarze (M. Pogaczew) i wiele innych. Współpraca pomiędzy polskimi organizacjami i środowiskiem akademickim na Syberii pozwoliła zrealizować nie tylko bezprecedensową ilość projektów i prac badawczych, ale również zainteresować tą tematyką młodych badaczy, którzy rozpoczęli swoją karierę naukową pod okiem doświadczonych specjalistów.

Zarówno w Polsce, jak i w Rosji, w ciągu ostatnich dwóch dekad powstało wiele ośrodków i organizacji zajmujących się polsko-syberyjską problematyką. Wśród nich należy zwrócić uwagę na pracę uczonych powstałe w ramach Komitetu Badań nad Historią Syberii przy Komisji Historii Nauki i Techniki PAN pod przewodnictwem Z. Wójcika, w Ośrodku Badań Wschodnich przy Uniwersytecie Wrocławskim kierowanym przez A. Kuczyńskiego, a także grupy warszaw-

skich uczonych z W. Śliwowską na czele, jak również na badania działalność Ośrodka KARTA i Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, skupiającego polskie organizacje oświatowo-kulturalne na całym świecie. Warto również wspomnieć o inicjatywach budowy Muzeum Sybiru w Białymstoku oraz wirtualnego Muzeum „Kresy-Syberia” (www.kresy-siberia.org). Wspólnie projekty, organizowane konferencje naukowe, wydania monografii i opracowań mogły zostać zrealizowane dzięki kontaktom polskich i rosyjskich badaczy przy wsparciu zarówno syberyjskich ośrodków naukowych, jak i polskich placówek dyplomatycznych (ambasada RP w Moskwie, Konsulaty Generalne w Sankt-Petersburgu i Irkucku) i partnerskich uczelni wyższych w Polsce.

Najbardziej znaczącym wydarzeniem w najnowszej historii badań nad polsko-syberyjską problematyką jest wydana pod koniec lat 90-tych w Polsce i Rosji zbiorowa publikacja zatytułowana *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*³. W dziele zebrano prace polskich i rosyjskich uczonych podsumowujące dotychczasowy stan badań nad historią Polaków na Syberii okresu od XVII do XX wieku, zwłaszcza w zakresie problemu zsyłek i represji oraz uczestnictwa Polaków w życiu społeczno-kulturalnym zauralskiej części Rosji. Podobnej tematyce poświęcone były prace uczonych z Polski i Rosji także w ciągu ostatniego dziesięciolecia, przede wszystkim w postaci szeregu monografii⁴, publikacji pokonferencyjnych⁵ i prac doktorskich młodych badaczy.

---

³ *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego* / [pod red. Antoniego Kuczyńskiego] ; Uniwersytet Wrocławski. Ośrodek Badań Wschodnich i Katedra Etnologii, Wyższe Seminarium Duchowne Księża Salwatorianów, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. Wrocław, 1998 ; *Сибирь в истории и культуре польского народа* / Конгр. поляков в России, Wrocław. ун-т, Центр вост. исслед. и каф. этнологии и др. : [Науч. ред.: Кучинский А. и Романов П.С.]. М., 2002.

⁴ Zob. Kuczyński A. *Syberia : 400 lat polskiej diaspory : zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków : rys historyczny*, antologia. Krzeszowice, 2007; Мулина, С.А.. *Мигранты поневоле: адаптация ссыльных участников польского восстания 1863 года в Западной Сибири* / отв. ред. А. В. Ремнев ; [Посольство Польши в Рос. Федерации, Рос. акад. наук, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, М-во образования Рос. Федерации, Омский гос. аграр. ун-т им. П. А. Столыпина]. - Санкт-Петербург, 2012; Островский Л. К. *Поляки в Западной Сибири (1890-е - 1930-е годы)* / Новосиб. гос. архитектур.-строит. ун-т (Сибстрин). - Новосибирск, 2011; Пяткова С.Г. *Польская политическая ссылка в Западную Сибирь пореформенного периода* / Департамент образования и науки Ханты-Мансийс. авт. окр. Югры, Сургут. гос. пед. ун-т. - Сургут, 2008. - 161 с.; Кононова Л.П. *Ссылка участников польского восстания 1863-1864 годов (по материалам Архангельской губернии)*. - Архангельск, 2004.

⁵ Zob. *Массовая депортация польских граждан в новейшей истории Сибирской Польнии : материалы науч. конф., 9 дек. 2000 г.*, Новосибирск. - Новосибирск, 2000.; *Полония в Сибири: проблемы и перспективы развития = Polonia na Syberii: problemy i perspektywy rozwoju: materiały międzynarod. науч. конф., 30-31 мая 2003 г.* / [Редкол.: Осинский И.И. (отв. и науч. ред.) и др.]. - Улан-Удэ, 2003; *Польская интеллигенция в Сибири XIX-XX вв. : сб. материалов межрегион. темат. чтений «История и культура поляков Сибири», 2006-2007 гг.* / [редкол.: С. В. Леончик (отв. и науч. ред.) и др.]. - Красноярск, 2007 ; *Полонии в Сибири, России и в мире: проблемы*

Krytyczne podejście do oceny przeprowadzonych dotychczas badań naukowych wymaga jednak przyznania, że na równi z niemałymi osiągnięciami w zakresie badania historii Polaków na Syberii wciąż istnieje szereg problemów, na rozwiązanie których należałoby zwrócić naukowcom uwagę w kolejnych stadiach pracy.

Po pierwsze, brakuje prac o charakterze historiograficznym, teoretycznym i metodologicznym, łączących doświadczenie wcześniejszych pokoleń naukowców i krytyczne oceniających ich osiągnięcia.

Po drugie, poważnym niedociągnięciem jest brak bazy danych źródeł i prac naukowych, w tym także badań doktoranckich, poświęconych syberyjsko-polskiej problematyce, a także biograficznych szkiców jej poszczególnych badaczy, co w znacznym stopniu utrudnia pracę naukowców zarówno w Polsce, jak i w Rosji.

Po trzecie, interesująca nas problematyka polsko-syberyjskiej historii traktowana jest w Polsce jednoznacznie martyrologicznie. Nie podaje się w wątpliwość konieczności naukowego opracowania historii katongi, zsyłek i deportacji Polaków, jednakże pogłębionych badań wymaga także historia Polaków na Syberii w jej „pozytywnym” charakterze. Do tego rodzaju zagadnień należy problematyka włączenia Polaków i ich potomków w procesy socjalno-ekonomicznego rozwoju wschodnich i północnych regionów Rosji, a także rola polskich naukowców w badaniu Syberii. Udział Polaków w rozwoju cywilizacyjnym zauralskiej części Rosji wciąż pozostaje nieznanym zarówno w świadomości polskiego, jak i rosyjskiego społeczeństwa. Według nas, temat ten wymaga większego zainteresowania ze strony badaczy z Polski i Rosji.

Jednocześnie jesteśmy głęboko przekonani o tym, że specyfika stosunków polsko-rosyjskich powinna oprzeć się przede wszystkim na pogłębianiu tych rozdziałów wspólnej historii, które pomogą zbliżyć, a nie dzielić oba narody. Takie podejście wpłynie również na ocieplenie klimatu współpracy między polskim a rosyjskim środowiskiem naukowym, a z czasem będzie także przesłanką do wzajemnej interpretacji historii współczesnej w oparciu o szacunek dla prawdy historycznej.

Wymienione wyżej problemy posłużyły za inspirację do realizacji w 2012 roku projektu „SIBIRICA. Historia Polaków na Syberii w badaniach uczonych Polski i Rosji”, w ramach którego stworzona została międzynarodowa grupa ekspertów. Celem przedsięwzięcia było zdefiniowanie i omówienie aktualnych problemów historiograficznych, źródłowych i metodologicznych związanych z dotychczasowym dorobkiem badań nad problematyką polsko-syberyjską. W skład grupy weszło czterech polskich i czterech rosyjskich badaczy o uznanym dorobku naukowym, w tym przedstawiciele Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego (K. Bła

chowska), Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (A. Wójcik), Instytutu Historycznego Polskiej Akademii Nauk w Warszawie (M. Wolniewicz), Biblioteki Narodowej w Warszawie (T. Szwaciński), Państwowej Publicznej Biblioteki Naukowo-Technicznej Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauki w Nowosybirsku (I. Trojak), Instytutu Historii Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauki (I. Sokołowski, E. Tumanik) i Katedry Historii Państwowego Architektoniczno-Budowlanego Instytutu w Nowosybirsku (L. Ostrowski).

Projekt SIBIRICA uzyskał wsparcie Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia w ramach I Otwartego Konkursu na Dofinansowanie Przedsięwzięć. Realizatorem projektu była najstarsza polska fundacja wspierania nauki – Kasa im. Józefa Mianowskiego, której celem statutowym jest wspieranie badań naukowych poprzez fundowanie stypendiów naukowych, finansowanie publikacji naukowych, a także inicjowanie wydarzeń naukowych i wydawanie rocznika „Nauka Polska. Jej Potrzeby, Organizacja i Rozwój”.

Program projektu SIBIRICA był realizowany w Polsce i w Rosji, podczas warsztatów i sesji naukowych w Warszawie, Białymstoku i Pułtusku oraz Nowosybirsku. W spotkaniach uczestniczyli także zaproszeni goście – polscy i rosyjscy badacze, zainteresowani wymianą doświadczenia naukowego w zakresie badań polsko-syberyjskich. Szczególna uwaga udzielona została omówieniu problemów związanych z źródłami, metodologią i historiografią na temat historii działalności Polaków na Syberii, a także wkładowi polskich i rosyjskich naukowców w opracowanie poszczególnych aspektów tej problematyki. W ramach projektu zapoznano się z naukową i informacyjną infrastrukturą badań polsko-syberyjskiej historii – w trakcie projektu uczestnicy brali udział w wizytach studyjnych w bibliotekach i archiwach.

W trakcie sesji naukowej w Warszawie przeprowadzono prezentację projektu, w której wzięli udział polscy i rosyjscy stypendyści, przedstawiciel CPRDiP, dyrekcja Kasy im. Józefa Mianowskiego, a także przewodniczący i członkowie Komitetu Badań nad Historią Syberii przy Komisji Historii Nauki i Techniki PAN. W ramach realizowanego programu w stolicy Polski odbyły się wizyty studyjne w ważniejszych archiwach i centrach informacji naukowej – Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Uniwersyteckiej, Ośrodku KARTA. W Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego odbyły się zajęcia praktyczne i seminaria naukowe, w ramach których, razem z polskimi stypendystami, swoje wystąpienia wygłosili także specjaliści Instytutu Historii Nauki PAN: I. Arabas i Z. Tucholski.

Program sesji naukowej w Białymstoku przewidywał udział w Międzynarodowej Konferencji „Syberia: Wysiedlenia – Losy – Świadczenia”, zorganizowanej przez Katedrę Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku i Muzeum Wojska Polskiej w Białymstoku. Uczestnictwo w konferencji rosyjskich uczonych miało, według nas, szczególne znaczenie – ich wystąpienia nie tylko podkreśliły międzynarodowy charakter przedsięwzięcia, ale również wniosły w jej przebieg element „dialogu”, dając możliwość wymiany opinii i doświadczeń przez przedstawicieli środowisk naukowych z obu krajów.

Sesja naukowa w Pułtusku była organizowana przez Akademię Humanistyczną im. Aleksandra Gieysztor, która słynie ze swoich dawnych i tradycyjnie przyjaznych kontaktów z rosyjskimi ośrodkami naukowymi. W sesji w Pułtusku wzięli udział przedstawiciele władz i kadry naukowej Akademii (K. Ostrowski, J. Tyszkiewicz, A. Nieuważny), prezes Kasy im. Józefa Mianowskiego L. Zasztowt, a także, specjalnie zaproszeni na tę okazję, znani rosyjscy uczeni B. Szostakowicz (Irucki Uniwersytet Państwowy), M. Suprun (Północny Uniwersytet Federalny w Archangielsku) oraz A. Popow (Instytut Historyczno-Archiwistyczny Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Humanistycznego).

W Rosji dla polskich stypendystów została zorganizowana naukowa sesja w Nowosybirsku, której program był realizowany wspólnie z Państwową Publiczną Biblioteką Naukowo-Techniczną Syberyjskiego Oddziału RAN w Nowosybirsku oraz Instytutem Historii, Edukacji Humanistycznej i Socjalnej Nowosybirskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego.

W Państwowej Publicznej Bibliotece Naukowo-Technicznej RAN miała miejsce prezentacja projektu, w której wzięli udział specjaliści wydziałów naukowych i laboratoryjnych biblioteki, a także goście z

uniwersytetów w Nowosybirsku i instytutów naukowo-badawczych Syberyjskiego Oddziału Rosyjskiej Akademii Nauk. W trakcie seminariów wystąpili rosyjscy uczestnicy projektu, a także eksperci w zakresie badania bibliografii syberyjskich poloników i historii polskiej literatury na Syberii:

T. Niedzieliuk, I. Trojak, A. Posadskow, T. Iljuszeczkiina, L. Mandrinina.

W Instytucie Historii, Edukacji Humanistycznej i Socjalnej Uniwersytetu Pedagogicznego uczestnicy projektu mieli możliwość zapoznania się z osiągnięciami naukowymi w zakresie studiów nad historią Syberii specjalistów tego najstarszego ośrodka kształcenia kadr naukowych w Nowosybirsku. Podczas seminariów rezultaty swoich badań przedstawili: O. Kationow, N. Rodigina, O. Sidorcuk, L. Koto-wicz, E. Bechtenowa, N. Dawydenko, R. Smagin.

Podczas pobytu w Nowosybirsku polscy uczestnicy projektu mieli także okazję poznać infrastrukturę naukową miasta, dzięki wizytom w Instytucie Historii Syberyjskiego Oddziału RAN i Państwowym Archiwum Obwodu Nowosybirskiego. Polscy uczeni wzięli także udział w zajęciach dla studentów prowadzonych przez pracowników Państwowego Uniwersytetu w Nowosybirsku. W trakcie spotkania z przedstawicielami miejskiego ośrodka kulturalno-oświatowego „Dom Polski” przedstawiono ideę projektu stworzenia „Polsko-Syberyjskiej Biblioteki”.

Realizacja projektu „SIBIRICA. Historia Polaków na Syberii w badaniach uczonych Polski i Rosji” posłużyła nie tylko wzajemnemu poznaniu i wymianie doświadczeń przez uczestników projektu i osób, które współpracowały przy jego organizacji, ale także stała się załącznikiem dla dalszej współpracy uczonych z Polski i Rosji. Podjęta w toku wspólnych działań projektowa współpraca polskich i rosyjskich badaczy przekonała uczestników o konieczności kontynuowania programów badawczych. Szczególnie ważna w tym zakresie wydaje się potrzeba stworzenia bazy danych, która gromadziłaby rezultaty badań polskich i rosyjskich uczonych w obszarze tematyki syberyjskiej. Stworzenie elektronicznego katalogu prac poświęconych problemowi polskich i rosyjskich badań nad Syberią mogłoby odbyć się na bazie dotychczasowej współpracy ośrodków naukowych z Polski i Rosji. Istotną częścią projektu byłoby stworzenie portalu internetowego, gdzie zostałaby opublikowana stworzona na potrzeby prowadzenia dalszych badań naukowych baza danych. Portal pełniłby rolę centrum informacyjnego na temat aktualnie prowadzonych prac badawczych i realizowanych projektach poświęconych tejże problematyce.

Utworzenie internetowego centrum informacyjno-naukowego powinno przyczynić się do pogłębienia współpracy pomiędzy polskimi a rosyjskimi badaczami, a także może mieć istotne znaczenie w popularyzowaniu tematyki syberyjskiej wśród użytkowników internetu w Polsce i Rosji. Atrakcyjna i nowoczesna forma portalu będzie mogła przyczynić się do zmiany dotychczasowego postrzegania Syberii w Polsce jako złowroziej i nieludzkiej krainy. Popularyzacja wiedzy o udziale Polaków w rozwoju cywilizacyjnym zauralskiej części Rosji pozwoli nie tylko na wykorzystanie ogromnego potencjału naukowo-badawczego w Polsce i Rosji, ale także przyczyni się do zbliżenia społeczeństw obu krajów poprzez zwrócenie większej uwagi na tę część wspólnej historii Polski i Rosji, która łączy oba narody. Jesteśmy przekonani bowiem, że Syberia i historia zamieszkujących ją Polaków stanowią w tym względzie niezwykle inspirujący i niewykorzystany potencjał.

DMITRY KARNAUKHOV, dr hab., pracownik Uniwersytetu Pedagogicznego w Nowosybirsku (Rosja) oraz Wyższej Szkoły Humanistycznej w Pułtusku. Zainteresowania badawcze: transformacja i identyfikacja geokulturowa narodów Syberii i strategia ich rozwoju. Autor między innymi rozprawy: *Koncepcja dziejów Rusi w kronikarstwie polskim Średniowiecza i doby Odrodzenia*.

KRZYSZTOF NIECZYPOR, dyrektor Programowy Kasy im. Mianowskiego. Przewodniczący Rady „Fundacji Wspólna Europa”. Redaktor portalu internetowego o Partnerstwie Wschodnim: Eastbook.eu. Zajęcia dodatkowe: Euronest Parliamentary Assembly.